

**ПРИВАТНЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В КОНТЕКСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА
В УМОВАХ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті досліджено вплив змін у сфері землеволодіння та землекористування на розвиток підприємництва губерній Південно-Західного краю другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: *власність, землеволодіння, підприємництво, прибуток, сільське господарство.*

Актуальність проблеми важливого значення підприємництва в сільському господарстві зумовлена поширенням приватної форми власності на землю в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у зв'язку з проведенням аграрних реформ, які були спрямовані на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, гарантування продовольчої безпеки держави та зростання експортних поставок продовольства на світовий ринок. Зосередження уваги на розвитку приватної власності на землю сільськогосподарського призначення охоплює не лише рамки зазначеного періоду. Питання земельної власності залишаються ключовими в усіх подальших аграрних реформах.

Проблеми розвитку сільського господарства в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. були об'єктом досліджень у дореволюційній, радянській і сучасній історіографії. Із сучасних дослідників регіональних особливостей розвитку сільського господарства означеного періоду варто назвати праці І. М. Власюка, Ю. М. Поліщука [1]. Однак вони не аналізували підприємницьку діяльність як характерне явище розвитку ринкових відносин в аграрній сфері. Багато дослідників приділяло увагу окремим представникам підприємництва, але переважно зосереджувалися на їх меценатській та доброчинній діяльності. Тому підприємництво в сільському господарстві потребує окремого й системного дослідження з урахуванням регіональної специфіки.

Історія українського народу – це, значною мірою, історія розвитку землеробства. Зі стародавніх часів люди обробляли землю, прагнули якомога ефективніше використовувати земельні багатства, удосконалюючи методи й засоби господарювання.

Згідно з класичними засадами економічної теорії, основою підприємництва є приватна власність та її якісний показник, а в аграрній сфері, зокрема, власність на основний засіб виробництва – землю. У досліджуваній період найкращі умови для розвитку підприємництва мали поміщики-дворяни. Незважаючи на окремі винятки, правові норми реформи 1861 р. слугували, передовсім, інтересам поміщиків, за ними зберігалось право власності на всі належні їм землі. Однак, як відзначено в "Маніфесті" й "Загальному положенні" поміщики зобов'язані були надати в користування селянам за встановлені повинності "присадибну осілість" і "польовий наділ для забезпечення їхнього побуту і виконання зобов'язань перед урядом і поміщиком" [2].

Виходячи з наведеного, економічною основою для розвитку сільського господарства, промисловості, а відтак підприємництва стали, насамперед, великі землеволодіння підприємливих дворян, які на базі своїх маєтків у нових історичних умовах зуміли створити прибуткові товарні господарства. Власність на землю стала основою їхньої підприємницької діяльності. На початку ХХ ст. поряд зі спадковими великими землевласниками Браницькими, Потоцькими, Сангушками з'явилися великі

землевласники, які вийшли з низів, і в нових економічних умовах змогли придбати велику кількість угідь – Симиренки, Терещенки, Харитоненки. Про намагання займатися підприємництвом, пов'язаним із власністю на землю, свідчить багато документів того періоду. Так, у губерніях Південно-Західного краю на початку ХХ ст. 875 осіб володіли земельною власністю, розміри якої перевищували 1000 дес. (у Київській губернії – 260 осіб, у Подільській – 256, у Волинській – 359) [3; с. 469-718; с. 2-260]. Серед них найбільші земельні володіння мали: М. Є. Браницька (102 495 дес.), гр. Й. А. Потоцький (70 786 дес.), вдова дійсн. ст. радн. С. В. Уварова (67 070 дес.), кн. Р. В. Сангушко (65 213 дес.), дв. Е. М. Малинський (49 038 дес.), дружина обер-егермейстера імп. двору К. А. Балашова (36 295 дес.), кн. Ф. Б. Радзивілл (32 357 дес.), дв. М. О. Терещенко (25 176 дес.), гр. Е. В. Тишкевич (25 163 дес.), дв. О. М. Дверницька (24 489 дес.).

Характерною особливістю підприємницької діяльності дворян-землевласників Південно-Західного краю стало створення конкурентноспроможних товарних господарств і проникнення їх капіталів у найбільш прибуткові галузі промисловості: цукрову, винокурну, борошномельну. У період створення першого цукрового синдикату 117 цукрових заводів (приблизно половина їх загальної кількості) належала дворянам [4, 521]. Так, до цукропромислових магнатів та власників багатьох інших підприємств належали землевласники Південно-Західного краю: Терещенки, Потоцькі, Браницькі, Балашови, Бобринські, Ярошинські, Сангушки, Радзивілли.

Зокрема, багатопрофільна підприємницька діяльність Терещенків у сільському господарстві та промисловості давала їм можливість вести незбиткове господарювання, отримувати сталі прибутки, виживати у конкурентній боротьбі. Наявність промислових підприємств сприяла кращому фінансуванню сільського господарства, яке постійно залежало від погодніх умов. Водночас аграрний сектор давав необхідну сировину для цукрової, борошномельної, виноробної та інших галузей промисловості. Маєтки братів Миколи та Федора Терещенків відзначалися високою культурою землеробства, запровадженням багатопільної системи, використанням найдосконалішої техніки. Завдяки інтенсивному веденню господарства їхні власники отримували значні прибутки. Починаючи з 1877 до 1887 рр., середній щорічний прибуток Червоненського маєтку становив 12 034 руб., Мартинівського – 32 648 руб. і Глушецького – 33 852 руб. [5].

Про ефективне і дбайливе господарювання Терещенків свідчить і те, що поряд із землеробством у своїх маєтках вони розвивали й тваринництво. Якщо в багатьох цукрозаводчиків відходи промислового виробництва пропадали, то в Терещенків жом і патока використовувалися для відгодівлі худоби. Крім того, ведення тваринницької галузі забезпечувало достатню кількість гною для удобрення полів. У маєтках щороку відгодовувалося близько 2 тис. голів худоби, постійним ринком збуту яких була Варшава. Від продажу худоби вони отримували понад 200 тис. руб. прибутку щороку [6, с. 10].

Прикладом раціонального, а відтак і ефективного господарювання були маєтки російських поміщиків Балашових, у власності яких було понад 500 тис. дес. землі. Зокрема, К. А. Балашовій належали два найбільші маєтки – Шпиківський (11,8 тис. дес.), куплений нею з кращим у Подільській губернії цукровим заводом, та Мошногородищинський (43,6 тис. дес.) у Київській губернії, що перейшов їй у спадок від дядька, кн. С.М. Воронцова [7, с. 59]. Розвитку господарства сприяли високі прибутки, які одержували від 2-х винокурних, 2-х цегляних, лісопильних, пивоварних і побудованого в 1876 р. цукрового заводу. На підприємствах і в маєтках використовували дешеву робочу силу малоземельних селян.

Князь Р. В. Сангушко у Волинській губернії на початку ХХ ст. мав у власності 65 212 дес. землі [8, с. 75]. Йому належали, окрім того, також 10 промислових підприємств і 45 торговельних закладів [9].

Наводимо опис економічно вигідного господарювання в одному з середньостатистичних маєтків Волинської губернії – дворянина Римського-Корсакова в с. Лемеші Житомирського повіту, у володінні якого було 848 дес. землі. Застосовувалися сівозміни: на площі 246 дес. 2188 кв. саж. із посівом конюшини й цукрових буряків – восьмипільна, а в двох інших ділянках на площі 135 дес. 1453 кв. саж. і на 207 дес. 612 кв. саж. орної землі – чотирьохпільна, з використанням на посів цукрових буряків, з угноєнням поля, яке було під паром (по 90 возів на десятину), заготовленого в достатній кількості від худоби власного господарства та сусіднього м. Райгороду. У господарстві утримувалось 8 голів ВРХ та 6 коней.

Валовий дохід маєтку за п'ятирічний період часу становив 31 300 руб. Зокрема, від землеробства з 694 дес. – 29 000 руб.; від заготівлі сіна та продажу залишків – 1 200 руб.; від городництва та садівництва – 200 руб.; від орендних статей та найму пасовищ – 900 руб. Чистий прибуток маєтку склав 11 922 руб., із цієї суми на сплату термінових поземельних платежів було витрачено 318 руб. Дохід господарювання маєтку становив 36% [10]. Як видно з розрахунків, отримання прибутку стало можливим завдяки поліпшенню культури землеробства, зокрема застосуванню обґрунтованих сівозмін і внесення достатньої кількості органічних добрив.

Поступово втягувалися у сферу товарного виробництва й селянські господарства. Якщо в бідняка основним товаром була його робоча сила, то в заможного – продукція, вироблена на ринок. Продаж сільськогосподарської продукції був характерний для заможних селян, які мали в обробітку значні площі орної землі, застосовували техніку, добрива й використовували найману працю.

Активізації підприємливості селян посприяло одержання ними в процесі здійснення столипінської аграрної реформи права на зведення земель в єдине ціле – відруб, а також на земельний наділ із правом заснування хутірського господарства. Відомо, що до 1906 р. в українських губерніях існувало багатосмужжя, черезсмужжя й сервітути, які створювали труднощі в землекористуванні селянам.

Хутірські та відрубні господарства губернії Правобережної України були невеликими. Зокрема, на Волині в середньому на одне з них припадало лише 8,4 дес. Водночас на один звичайний селянський двір припадало 7,9 дес. [11, с. 40]. Це був той мінімум землі, без якого хутірська система ставала менш економічно вигідною, ніж подвірна. Подальша доля хутірських і відрубних господарств краю не була однаковою для всіх. Багато з них розвивалися успішно. У звіті Дубенської повітової землевпорядної комісії за 1908 р. відзначено, що з 55 обстежених хуторів 15 хутірських і відрубних господарств "достатньо стійкі" за розмірами земельної площі не відрізнялися від середнього селянського володіння й мали від 7 до 15 дес. орної землі. У цих господарствах впроваджена покращена сівозміна з багаторічними бобовими травами, обробіток, догляд і збирання врожаю здійснювалися сільськогосподарськими машинами. Вирощений урожай сільськогосподарської продукції використовувався для забезпечення сім'ї продуктами харчування, а її залишки реалізовувалися в середньому на суму 100-700 руб. Це хутірські господарства Й. Студеного, В. Новака біля с. Молодаво; Ф. Бача, Й. Бачовського біля с. Жорнова; відрубні господарства Й. Кудрни в с. Боцанівка; І. Михаловського та І. Коларжа в с. Ульбарів, К. Лоукотки та В. Берана в с. Озирко, А. Вотави в с. Спасів, А. Гаврилюка та А. Морозова в с. Пащина [12].

В. Л. Русецький у доповідній записці Новоград-Волинській повітовій землевпорядній комісії звертав увагу на те, що з 55 обстежених хуторів у шести волостях повіту ведеться багатопільне землеробство та впроваджуються більш передові методи господарювання. Це хутори з площею земельних ділянок від 7 до 14 дес. У Городницькій волості с. Лучиці – М. Костюка, Д. Антонюка, Н. Супрунчука; біля урочища Глибокий Рів – Є. Калашника, С. Голяченка; у Корецькій волості с. Олексіївка – В. Горжемського, Й. Трешковського; Старо-Корецьке сільське товариство – Г. Павловського. У Жолобенській волості при с. Стопни – І. Якимчука та

с. Закриниччя – Д. Якимчука. За ефективністю господарювання виділявся хут. В. Ковальова, утворений у 1904 р., який мав площу землі 12 дес.

На інших 44 хуторах застосовувалася архаїчна трипільна сівозміна, використовували як добриво гній. Хуторяни, крім землеробства, займалися додатковими заробітками, виходячи з місцевих умов. Так, у Городницькій волості вони знаходили собі заробітки на обробці лісових матеріалів, а в Корецькій – на цукровому заводі; у Рогачівській – на скляних, фарфорових і паперових заводах [13].

Ефективно господарювали хуторяни 3-го Краснянського товариства Рогачівської волості, до якого входило 12 господарств (майже всі вони колишні чиншовики, які купили хутори частково для себе, частково для синів). Серед них наводимо опис господарювання Я. Камінського площею в 9 дес., як і в переважній більшості господарств хуторян. Сівозміна була трипільна: вирощували жито, ячмінь, гречку, овес, картоплю. Обробіток ґрунту проводився простими знаряддями, а на удобрення використовували гній. Але найбільшу увагу господар надавав якості насіння, і завдяки цьому врожаю вистачало на власні потреби і для продажу. У господарстві утримувалося 5 свиней покращеної породи, яких відгодовували відходами, а перед забоєм або реалізацією утримували на ячмені. Окрім того, у господарстві були 3 корови покращеної породи, але молочна продукція не продавалася [14].

Матеріали дослідження економічного стану хутірських і відрубних господарств показують, що об'єднання функцій власності, праці та управління в одній особі ставало одним із дійових шляхів до підприємницької діяльності. Проте індивідуальне ведення господарства в той час мало і свої негативи: нестача коштів для придбання передової техніки, насіння, відсутність у належному обсязі об'єктів соціальної інфраструктури (доріг, навчальних, лікувальних, торгівельних і побутових закладів); тяжка праця всієї родини господаря. Типовим у цьому плані є господарство Я. Бродецького – ферма "Леонівна" в с. Улашанівка Острозького повіту Волинської губернії. З вирощеного врожаю господар продавав щорічно продукції на суму 1024 руб. Крім цього, продавав щороку худоби на суму 1474 руб. Чистий прибуток становив 1162 руб. Як зазначав у своєму обстеженні С. Й. Дзянотт-де-Кастеляті, прибутковість господарства могла бути більшою. Причина в тому, що землеробство велося за трипільною системою, третя частина полів знаходилася під паром, господарство не мало добрих і належної кількості кормів, не виробляло достатньої кількості гною, лише менша частина полів підживлювалася гноєм, і тому господар отримував низький врожай. Господар мав поверхневу уяву про сівозміну, нові прогресивні методи господарювання. "Звертає на себе увагу лише величезна працездатність господаря і його сім'ї, яка важко працює, але до підприємливих людей господаря віднести не можна" [15].

Розвитку підприємництва в сільській місцевості сприяло перетворення землі на товар. Завдяки скасуванню кріпосного права, інтенсифікації сільського господарства земля почала приносити більший прибуток, зростала її ринкова ціна. Стало вигідно вкладати вільні гроші в придбання землі. Зміни в землеволодінні та землекористуванні, перерозподіл земельної власності поступово витіснили дворянські землеволодіння безстановим землеволодінням, придбаним за гроші. Ринок землі формували в основному селяни й поміщики.

Селяни, викупивши земельні наділи і ставши їхніми власниками, по-різному їх використовували. Частина з них із нахилами до підприємництва створювали товарні господарства з виробництва прибуткової продукції. Інша частина селян – власників землі, – не маючи змоги організувати сільськогосподарське виробництво з різних причин (малоземелля, відсутність коштів, реманенту, робочої худоби, зрештою, уміння й хисту), змушена була продавати землю.

Продавцями землі ставали й поміщики. В умовах розвитку ринкових відносин 1860-х – 1870-х рр. відбувався занепад поміщицьких господарств, у яких не відбулася модернізація і вони втрачали свої позиції в конкурентній боротьбі з

підприємцями, які впроваджували передові технології виробництва. Для губерній Південно-Західного краю, як і для інших регіонів України, був характерний процес зменшення дворянського землеволодіння, починаючи від скасування кріпосного права. Так, у 1905 р. порівняно з 1877 р. поміщицькі землі Волинської губернії скоротилися на 15,6 %, Київської – на 16,7 %, Подільської – на 16,4 % [16, с. 43].

Значно збільшувалася й кількість покупців. Купували землі поміщики, купці, розглядаючи їх як об'єкт укладання капіталу і як засіб виробництва. Володіти землею прагнули і селяни, які брали для цього позики в лихварів або в Селянському Поземельному банку. "У 1888 р. близько 100 селянських сімей із Черкаського й Канівського повітів Київської губернії, які продали частину майна та передали в користування свої наділи землі односельцям і родичам за договірну плату, переїхали на проживання в Бердичівський повіт і оселилися в с. Гришківці на землі, куплені ними (від 5 до 10 дес. на кожну сім'ю) при допомозі Селянського Поземельного Банку в місцевого землевласника Бурткевича. Крім того, селяни Бердичівського, Сквирського, Липовецького і Чигиринського повітів Київської губернії, Житомирського-Волинської губернії і Літинського-Подільської губернії кількістю 50 сімей, які утворили товариство під назвою "Забілочське", за допомогою того ж Банку придбали 968,5 дес. землі в Радомисльському повіті" [17].

Більша частина поміщицьких земель була викуплена заможними селянами, які за 1877 – 1905 рр. збільшили свою земельну власність за рахунок дворянської на 4,5 млн. дес. [18, с. 333-334]. Зокрема, частка селян у всьому приватновласницькому землеволодінні губерній Південно-Західного краю в 1905 р. становила 12,8 %, тоді як у степових губерніях – 33,1 %, а в лівобережних – 32,7 % [19]. Окрім небажання більшості поміщиків продавати землю селянам, головною причиною повільних темпів збільшення особистої власності на землю селян була відсутність у них капіталів. Селянський поземельний банк із 1885 р. почав скуповувати землі у збанкрутілих дрібних поміщиків і продавати їх у кредит селянам, однак його послугами користувалися переважно заможні селяни та селянські товариства. Крім того, часто перешкодою при купівлі землі ставала необізнаність селянства.

Активізувалася торгівля землею в результаті запровадження столипінської аграрної реформи. Зріс товарообіг селянської надільної землі. Заможні селяни, накопичуючи у своїй власності землю, створювали товарні господарства, використовували сільськогосподарські машини, будували підприємства з переробки виробленої продукції. Збільшення кількості безземельних селян вело до створення ринку найманої праці. Такі селяни йшли на роботу в міста або наймалися до поміщиків і заможних селян.

У досліджуваній період із метою розширення землекористування для ведення прибуткової справи зросла оренда землі. Орендували земельні ділянки представники різних станів, залежно від фінансових можливостей, знань і підприємницьких здібностей. Наводимо низку прикладів такої форми підприємництва на початку XX ст. у Волинській губернії. Так, більше 2 тис. дес. землі орендували дв. А. Д. Лепський у Староконстантинівському повіті та Й. І. Савицький у Ковельському повіті. А гр. Л. Я. Ледоховський, маючи у власності 3 169 дес. землі в Староконстантинівському повіті, ще й орендував 1 769 дес. у цьому ж повіті. Дв. І. Л. Новаківський, маючи у власності 464 дес. землі в Новоград-Волинському повіті, у цьому ж повіті орендував 1 592 дес. Крім цього, мав в оренді ще 1 448 дес. у Староконстантинівському повіті, де орендував 2 848 дес. його батько. [20, с. 78, 87, 153, 230, 231, 236, 237, 238, 249]

Брали землю в оренду й селяни, але менших розмірів. Зокрема, селянин Ф. І. Вознюк орендував у гр. Л. А. Ржевуського. 463 дес., (Кременецький повіт) та дв. М. Л. Беньківської – 203 дес. (Острозький повіт). Селянин Й. Й. Ніч взяв в оренду 398 дес. землі у кн. С. К. Любомирського (Ровенський повіт). Менші ділянки орендували селяни В. К. Тарнавський (211 дес.) і Л. Мокшанський (211 дес.) у

Житомирському повіті. Лише виділяється селянин Й. А. Корчевський, який мав в оренді порівняно велику площу землі – 3 828 дес. у гр. Грохольських (Кременецький повіт). [21, с.15, 33, 98, 111, 158, 197, 220]

Таким чином, у ході реформувань у сільському господарстві другої половини XIX – початку XX ст. відбулися докорінні зміни у сфері землеволодіння й землекористування, які сприяли розвитку підприємництва. З одного боку, відбувалося поступове зростання селянського землеволодіння, а з іншого – зменшення поміщицького землеволодіння, що було закономірним процесом розвитку капіталізму в сільському господарстві. І хоча царизм захищав поміщицьке землеволодіння, стримував вирішення ключового питання аграрних відносин, питання земельної власності, дворянське землеволодіння поступово витіснялося безстановим землеволодінням, придбаним за гроші.

Розвиток ринкових відносин та зростання попиту на зернові та технічні культури робили сільське господарство все прибутковішим. Земля почала приносити більший прибуток. Оскільки найбільш чисельна верства тогочасного суспільства – селянство – у переважній більшості виявилось неспроможним сповна використати земельні угіддя через недостатню фінансову підтримку держави, нерозвиненість інфраструктури, бідність та недостатність знань і підприємницьких якостей, великі товарні господарства створювали переважно підприємливі землевласники-дворяни й заможні селяни, які постачали продукцію на імперський та закордонні ринки. У губерніях Південно-Західного краю найбільш доцільним і вигідним було вирощування й переробка зернових, цукрових буряків, картоплі та хмелю.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. завдяки інтенсифікації сільського господарства, більш ефективному використанню земельних ресурсів, розвитку й поширенню підприємництва Україна стала потужним виробником і експортером сільськогосподарської продукції, яка становила значну, а за багатьма видами переважну частину загальноросійського експорту.

Список використаних джерел та літератури

1. Власюк І.М. Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906 – 1914 рр.) / І.М. Власюк. – Житомир, 2000. – 179 с.; Поліщук Ю.М. Столипінська аграрна реформа на Волині / Ю.М. Поліщук. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 1999. – 116 с.
2. Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, Т.ХХХVI, отд. 1. –СПб., 1863, №36650, №36657.
3. Проаналізовано й підраховано автором за: Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. – К. 1914. – 1115 с.; Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении которых находится не менее 50 дес. земли. – Житомир, Волынской губернии типография. 1913. – 270 с.
4. Ежегодник сахарной промышленности за 1886/87 г. – СПб.,1887.
5. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДІАК України), ф. 830, спр. 834, арк. 5-9, спр. 445, арк. 2, 7.
6. Описание имений наследников Ф.А. Терещенка. – К., 1900.
7. ЦДІАК України, ф. 575, оп. 1, спр. 73, арк. 43; Филипченко М.Е. Мошногородищенское имение Е.А. Балашовой Киевской губернии / М.Е. Филипченко – К.,1896.
8. Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии во владении которых находится не менее 50 дес. земли. – Житомир, 1913. – 270 с.
9. Підраховано за: Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Изд-е второе. Петроград, 1914.

10. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 181, оп. 1, спр. 215, арк. 26, 27.
11. Михайлюк О.Г., Кичий І.В., Пивницький М.Д. та ін. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів. – Львів. 1988. – 238 с.
12. Держархів Житомирської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 47, арк. 319-343.
13. Там само, арк. 391, 392.
14. Там само, арк. 394.
15. Там само, арк. 689 (зв).
16. Власюк І.М. Вплив століпінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук. / І.М. Власюк. – Житомир, 2002. – 179 с.
17. ЦДІАК України, ф. 442, оп 542, спр 18, арк 13.
18. История Украинской ССР. – К., 1983. – Т. 4. – 415 с.
19. Підраховано автором на основі даних "Статистики землевладення 1905 г.", губернії: Київська, Подільська, Волинська
20. Підраховано за: Список землевладельцев и арендаторов Волинской губернии во владении которых находится не менее 50 дес. земли. – Житомир, 1913. – 270 с.
21. Там само.

SUMMARY

The paper deals with the effects of changes in landownership and land tenure on the development of entrepreneurship in the southwestern provinces of the Russian Empire in the second half of the XIXth century and the beginning of the XXth century.

Key words: *ownership, landownership, land tenure, entrepreneur ship, agriculture.*

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется влияние изменений в сфере землевладения и землепользования на развитие предпринимательства губерний Юго-Западного края во второй половине XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: *собственность, землевладение, предпринимательство, прибыль, сельское хозяйство.*